

Белевцова С.О.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Анотація. Стаття присвячена розгляду проблем у термінологічній системі сучасного українського законодавства. Зокрема увагу акцентовано на проблемі перенасичення правничої терміносистеми термінами-запозиченнями. На основі аналізу причин такої ситуації запропоновані шляхи оптимізації й гармонізації досліджуваної термінології.

Ключові слова: лексема, законодавчий термін, термінологія законодавства, термінологічна лексика.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению проблем в терминологической системе современного украинского законодательства. В частности внимание уделено проблеме перенасыщенности юридической терминосистемы терминами-заимствованиями. На основе анализа причин такой ситуации предложены пути оптимизации и гармонизации исследуемой терминологии.

Ключевые слова: лексема, законодательный термин, терминология законодательства, терминологическая лексика.

Abstract. This article is devoted to the modern Ukrainian legislation terminological system problems consideration. In particular attention is paid to the problem of juridical terminological system supersaturating by term-adoptions. On the basis of this situation reasons analysis the ways of researched terminology optimization and harmonization are proposed.

Key words: lexical unit, legislative term, terminology of legislation, terminological vocabulary.

Унормування термінологічної лексики різних наукових галузей у роки активного розвитку науки й освіти в Україні, входження держави в європейські та світові структури є одним із важливих завдань вітчизняної лінгвістики. Для виконання цього

© Белевцова С.О., 2012.

завдання філологи докладають чимало зусиль: останнім часом здобулося на системний і всебічний опис чимало наукових термінологій. Належна увага до цього аспекту мала б, за логікою речей, покращити ситуацію у сфері використання термінів у відповідних галузях науки й техніки. На жаль, спостереження засвідчують, що поради й застереження представників філологічної науки щодо термінологічної нормативності не завжди знаходять відгук в українському суспільстві, зокрема в колах фахівців.

Причини такої ситуації різноманітні. Утім однією з основних, як видається, є інерційність і закостенілість, притаманні науковцям і практикам тієї чи тієї наукової галузі: звикнувши свого часу до вживання певних термінів, фахівці навіть не замислюються, наскільки вони в такому слововжитку далекі від термінологічної системності й упорядкованості, передбачених ладом української мови.

Видається, що подолання окресленої ситуації можливе за умов тісної співпраці фахівців певних галузей науки й техніки з філологічним загалом, дослухання перших до порад других. У зв'язку з цим пропонується стаття є актуальною через те, що пропонує лінгвістичний огляд типових проблем, що на сьогодні мають місце в правовій термінології, який дасть можливість правознавцям замислитися над специфікою їхньої фахової мови й зокрема над особливостями термінів, що сьогодні визначають «обличчя» цієї мови, роблячи його доволі спотвореним.

Метою статті є визначення проблемних ділянок, що притаманні галузі сучасної вітчизняної правової термінології, і вироблення пропозицій щодо подолання негативних проявів щодо термінологічного слововжитку в мові законодавства.

Загальновідомо, що термінологічність є визначальною ознакою наукового й частково офіційно-ділового стилів. Водночас деякі дослідники пропонують окремо розглядати стиль законодавства й навіть стиль конкретного закону та не плутати їх із юридичним та офіційно-діловим стилями. Таку позицію науковці аргументують тим, що законодавча термінологія, крім загальних вимог до творення термінів, як-от: «однозначність, семантична прозорість, стислість, співвіднесеність терміна й означуваного поняття, узгодженість із внутрішніми законами мови-користувача» [3, с. 194], має відповідати особливим вимогам стилю: «Закони за допомогою малої кількості мовних засобів мають вирішувати великі соціальні справи... Мова закону повинна бути якомога зрозумілішою для громадянина, який не має юридичної підготовки, тобто бути популярною і водночас спеціальною» [4, с. 62]. Тобто стиль законодавства має характеризуватися, з одного боку, достатньою насиченістю термінологією, щоб забезпечувати однозначне тлумачення норм права, а з другого, – достатньою ясністю й прозорістю термінології, щоб вона була зрозуміла, крім фахівців, і пересічним громадянам, які в умовах становлення громадянського суспільства, так би мовити, «приречені» знатися на праві.

Утім навіть побіжний аналіз сучасної правничої термінології засвідчує, що вона не цілком відповідає окресленим вимогам. Нині юридична мова перенасичена іншомовними термінами й терміноодинацями-русизмами, що ускладнює користування цією мовою як самими правниками, так і громадянами.

Зазвичай запозичення з інших мов як спосіб поповнення термінології сприймається як цілком нормальне явище, адже слова іншомовного походження є одним із найактивніших варіантів збагачення лексичного складу кожної мови. При цьому в різних мовах співвідношення питомих і запозичених слів не однакове – в одних їх більше, в інших менше, що пояснюється багатьма мовними та позамовними чинниками. Українська мова, як і інші, також не гребувала й не гребує цим шляхом розвитку свого лексикону. Так, на сьогодні в нашій мові, за підрахунками лінгвістів, чужомовні слова становлять приблизно десять відсотків. Запозичуючи, мова підпорядковує чужі слова своїм фонетичним і граматичним законам, часто виробляє до них синоніми з власного лексичного матеріалу (пор. *алфавіт* – *абетка*, *пейзаж* – *краєвид*, *фон* – *тло*) й не боїться втратити оригінальності та неповторності від уживання певної кількості чужих слів. Поряд із цим сучасні мовознавчі дослідження показують аж зовсім не оптимістичну картину в терміносистемі української мови, де спостерігаються такі явища, як засміченість мовними покручами, невдалими кальками з інших мов, порушення граматичної структури, невластиве українській мові граматичне оформлення інтернаціоналізмів, явище «псевдосинонімії» й втрату тонкощів уживання українських термінів [1, с. 193]. Ці негативні прояви значною мірою характерні й для терміносистеми галузі права – галузі, де точність формулювання й уживання термінів відіграє надзвичайно важливу роль, адже, як слушно зазначає Н. Артикуца, «ступінь розробленості й упорядкування, стан і глибина наукового вивчення правничої термінології – це показники розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості й правосвідомості» [2, с. 56].

Такий стан речей у законодавчій термінології є наслідком того, що за тривалий період існування України в умовах бездержавності прогалини в називанні інтелектуальних понять часто заповнювалися запозиченнями й, зокрема, русизмами. Подібну думку висловлює А. Токарська. Дослідниця вказує, що виразно простежувана у сфері законодавства літературно-мовна традиція використання східного варіанта української мови зумовила ситуацію, коли в правовій мові активно вживається значна кількість русизмів. Причини такого стану дослідниця пов'язує з насильницькими процесами злиття двох мов (російської й української), що мали місце за часів Радянського Союзу. У ці часи функціонери від лінгвістики проти багатьох українських відповідників вели справжню війну, обстоюючи пріоритет «інтернаціональної» (читай – «російської») лексики перед питома національною, українською. Доходило до того, що, коли в українській мові було іншомовне слово, невідоме мові російській, його теж намагалися якось затаврувати або витіснити на другий план, а то й вилучити з ужитку. Так було, наприклад, зі словами *мана*, *валіза*, *краватка*, *порцеляна* й іншими, замість яких рекомендували вживати тільки *карта*, *чемодан*, *галстук*, *фарфор*.

Аналіз текстів законів, підзаконних актів України засвідчує, що в них до сьогодні зберігається безліч русизмів. Особливо ж упадають в око форми активних дієприкметників теперішнього часу на *-учий*, *-ючий*, *-ячний*, уживання яких аж ніяк не відповідає вимозі узгодженості з внутрішніми законами української мови,

наприклад: *блокуюча державна частка, постійно діюча комісія, домінуюче положення, контролюючий орган* та ін.

Спеціальні мовні дослідження дають підстави стверджувати, що фактично кожна така лексема є калькою відповідного російського терміна. І це в той час, як в українській мові можна знайти по кілька варіантів заміни неактивних для сучасного етапу розвитку нашої мови дієприкметникових форм. Так, відомий український мовознавець С. Караванський у студії «Пошук українського слова, або боротьба за національне “Я”» подає досить великий перелік дієприкметників-русизмів і нормативних українських відповідників. Знаходимо зокрема, такі до згаданих вище:

- *блокуючий* – що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування;
- *діючий* – який діє, покликаний/згодний, готовий, звиклий діяти, діяльний, активний, ходовий, в дії, в роботі, в ходу;
- *постійно діюча комісія* – постійна комісія;;
- *домінуючий* – що домінує, найпоширеніший, найпопулярніший, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний, більший числом, завжди в більшості;
- *контролюючий* – що контролює, покликаний/готовий контролювати, контролер, перевірник, контрольний, перевірчий, для контролю [5, с. 177–196].

Отже, більш виваженим було б уживати такі терміносполуки, як *блокувальна державна частка, постійна комісія, панівне становище, орган контролю* тощо, що відповідають ладу української мови й цілком адекватні за своєю семантикою логіко-поняттєвому змісту певного феномена правової дійсності. Звісно, не всі пропонувані С. Караванським відповідники придатні до використання в термінології законодавства. Вибір того чи того терміна повинні здійснювати передусім законодавці та фахівці з права, які розуміються на тонкощах логіко-поняттєвої основи термінології цієї галузі наукового знання, водночас при цьому правники мають зважати й на думку вчених-мовознавців, які, у свою чергу, краще розуміються на тому, що відповідає духу української мови, узгоджується з її логікою й природою, а що має бути усунуте з активного вжитку.

Крім надмірного використання активних дієприкметників, правники в усному й писемному спілкуванні, як зазначалося вище, часто вдаються до надуживання чужомовною лексикою. Причиною такого стану речей, видається, є недостатнє знання ними словесного багатства рідної мови.

На відміну від багатьох цивілізованих країн, де певне слово може стати надбанням літературної мови тільки після дозволу академічної мовознавчої установи, в Україні будь-хто може вжити що завгодно й де завгодно. Замість того, щоб пошукати відповідного слова в багатій із лексичного погляду рідній мові або надати відомій лексемі нового значення, семантично розширити її, правники-мовці «хапають» перше-ліпше слово з-поміж чужинецьких, і вже замість *збут, організація збуту* всюди чути *маркетинг* (англ. *marketing*), замість *вкладання капіталу – інвестиції* (лат. *investio*), замість *управління – менеджмент* (англ. *management*), замість *керівник – менеджер* (англ. *manager*), замість *зв'язки з громадськістю* – транскрибований англійський вислів *паблік рилейшнз* тощо. При цьому часто

виникають ситуації, коли поняттєвий обсяг запозиченого терміна, який йому характерний у мові-донорі, виявляється лише в загальному суголосний змісту тієї термінологічної одиниці, що до цього використовувався у вітчизняній правовій сфері. Унаслідок цього виникає неузгодженість у змісті правових норм і їх інтерпретації. Показовою в цьому аспекті може бути, наприклад, ситуація із запозиченою лексемою «імпічмент» (англ. *impeachment*). У юридичній практиці західних країн цей термін означає процедуру притягнення до відповідальності вищих службових осіб держави [6: 25].

В Україні ж часто цьому запозиченому вузькофаховому термінові надають широкого значення «відставка, звільнення, усунення від влади». Таким чином виникає ситуація хибного тлумачення іншомовного терміна.

Про надуживання чужинецьких термінів є підстави вести мову передусім тоді, коли запозичене слово починає використовуватися, незважаючи на те, що в українській мові є цілком адекватний питомий термін. Наприклад, іноді іншомовні терміни подано з поясненням у дужках: *банк-еквайр (обслуговуючий банк)*, *бартер (товарний обіг)*, *турист (мандрівник)*. У таких випадках термінологія перенасичується синонімами, що суперечить її природі й ускладнює фахове спілкування. При цьому наведені вище приклади засвідчують, що іншомовні слова ставляться на перше місце, хоча, видається, краще було б винести за дужки саме питому національну лексику, адже саме вона є більш зрозумілою як для фахівців, так і для звичайних громадян.

У цьому переконують приклади вживання питомих українських слів на позначення певних правових явищ. Наприклад: *твердий контракт* – письмовий контракт, укладений на жорстких умовах, без відкладальних та скасувальних умов; *«зелений коридор»* – смуга руху в аеропорту, де митний контроль і митне оформлення здійснюються за спрощеним порядком; *материнський банк* – банк, який здійснює контроль дочірніх установ.

Такі терміни, попри наявність у них певної метафорики, яка дещо порушує вимоги щодо творення термінів, виразно показують зв'язок із живою мовою, народною ментальністю, із національною мовною картиною світу, а отже, зрозумілі будь-якому користувачу мовою права.

Зрозуміло, що відстоювання переважності права на існування саме питомих термінів не має вилитися в повну легацію чужинецьких. Дублювання питомих слів іншомовними має право на існування в разі, коли виникає потреба для гармонізації вітчизняних норм із нормами міжнародними. Водночас тоді подібна практика має застосовуватися стосовно більшості запозичених термінів, адже найчастіше іншомовні слова позначають поняття, до яких легко дібрати українські відповідники, пор.: *витратний ліміт – витратна межа*, *агентська (шипчандлерська) діяльність – агентська (судноторгівельна) діяльність*.

Поряд з окресленими вище проблемами існують й інші, що розхитують усталеність законодавчих термінів. Зокрема поширеними в мові права є тавтологічні (*відшкодування шкоди, комплектуючі для космічних комплексів*), паронімічні

(страховик – юридична особа, створена для здійснення страхової діяльності; страхувальник – юридична особа, яка уклала зі страховиком договір страхування; страхувач – юридична особа, яка здійснює страхові операції й бере участь у лізинговій діяльності) конструкції, що роблять тексти законів і нормативних документів важкими для нормального сприйняття й адекватного розуміння.

Сказане вище дозволяє стверджувати, що термінологія законодавства має на сьогодні низку невирішених проблем. Основними з них є засміченість мови законодавства русизмами та перенасиченість її лексикою іншомовного походження. Причина такої мовної ситуації має історичні корені, але значною мірою такий стан речей є наслідком недостатньої мовної підготовки законодавців, урядовців.

Немає сумніву в тому, що термінологія законодавства – це спеціальна мова, з притаманними їй правилами й особливостями. Розуміти її й спілкуватися нею мають насамперед спеціалісти.

Водночас вона не має бути «таємницею» й для пересічних громадян. Щоб досягти цього, сучасну мову законодавства слід формувати на національній основі. При цьому назрілі на сьогодні оптимізація й гармонізація мови законодавства, унормування її термінології можливі тільки за умов тісної співпраці мовознавців (які мають дати оцінку термінам, визначити їх нормативність або ненормативність, узгодженість із внутрішніми законами української мови або відхилення від цих закономірностей) і юристів (які, розуміючи логіку творення термінів, тонкощі вживання їх у повсякденній практичній діяльності, уявляючи поняттєвий обсяг певного правового явища, мають обрати найоптимальнішу терміноодиницю з-поміж тих, які можуть бути запропоновані мовою).

Література

1. Кочерга О. Українська державність і доля української наукової термінології // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні. – К., 1998. – С. 193–195;
2. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57;
3. Борисюк І. Українське термінологічне сьогодення // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні. – К., 1998. – С. 192–193;
4. Кравченко С. Про стиль законодавства // Право України. – 1998. – №3. – С. 62–63, 92;
5. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». – К.: Академія, 2001. – 233 с.;
6. Пономарьов О. Мовностилістичні поради. Лексика іншомовного походження // Урок української. – 2001. – № 11–12. – С. 24–26.